

Karl W. Deutsch

Růst národů: některé opakující se vzorce politické a sociální integrace*

Na mnoha místech a v mnohých dobách se spojovaly kmemy, aby vytvářely lid, a lid pak vyrůstal v národ. Některé národy založily říše a říše se znovu rozpadaly do fragmentů, jejichž obyvatelstvo se později opět pokoušelo ustavit rozsáhlejší jednotky. Zdá se, že tento sled je v jistých ohledech popsán obecného procesu, vyskytujícího se po velkou část dějin. Tento proces vyžaduje přítomnost několika vzorců, které mají tendenci se opakovaně navracet a které se do určité míry zdají být srovnatelné v rámci různých regionů, období a kultur.

Takové opakující se vzorce integrace nastolují tak jako jiné rela-
tivní pravidelnosti v dějinách otázku srovnatelnosti či jedinečnosti historických událostí. Úsilí o poznání v politice a historii se však bez hledání takových relativních pravidelností neobejde. Bez užití obecných konceptů, ve kterých jsou nezbytně obsaženy určité představy pravidelnosti, nemůže být sepsána žádná historická nebo politická analýza.¹ Takové opakující se vzorce totiž nabízejí pozadí podobnosti,

* Hlavní myšlenky tohoto článku byly předneseny na výročním zasedání Americké historické společnosti v New Yorku 28. prosince 1951.

¹ Z alternativního názoru, „The Growth of Nations: Some Recurrent Patterns of Political and Social Integration“ v *World Politics* 5, 1953, 2, s. 168–185. Copyright © Center for International Studies, Princeton University. Vydáno se svolením The Johns Hopkins University Press.

² Z alternativního názoru, že celé dějiny jsou nahodilé nebo že všechny důležité historické události jsou jedinečné, vyplývají vážné filosofické obtíže. Historikové, kteří kritizují své kolegy za to, že hledají určité dějinné pravidelnosti, ve skutečnosti pracují s jinými pravidelnostmi, které sami upřednostňují. Podobné úvahy lze vzájemně na velkou část debaty o pravidelnostech v ostatních oblastech

na kterém vystupují rozdílnosti a na němž mohou badatelé hodnotit specifické a možná jedinečné aspekty každého jednotlivého případu národní či nadnárodní integrace.

Zároveň může studium růstu národů odhalit kumulativní změnu. Může z něho vyplynout, že současné období je jedinečné – jak co do rozšíření nacionalismu, tak co do možností pro nadnárodní organizaci. Těm, kdo se zabývají studiem současné politiky, může dále naznačit specifické výzkumné problémy spojené s politickými opatřeními přijímanými v neustálém procesu sociální a politické integrace na národní i mezinárodní úrovni.

Před zahájením diskuse o opakujících se problémech národní integrace bude snad užitečně objasnit užívání několika termínů. Pro účely naší diskuse rozlišujeme mezi *společností*, která je definována jako skupina osob, které se naučily pracovat společně, a *kommunitou*, jež je definována jako skupina osob, které jsou schopny si navzájem efektivně předávat informace o širokém okruhu témat.² Podobně rozlišujeme mezi *zemí*, která znamenají zeměpisnou oblast s větší ekonomickou provázaností, a tedy rozvětvenými trhem zboží a služeb, a *lidem*, což je skupina osob s komplementárními komunikačními návyky. *Národ* je pak lid, který získal kontrolu nad některými institucemi sociálního nátlaku, které nakonec vedou ke vzniku plnohodnotného *národného státu*, a *nacionalismus* je upřednostňování zájmů tohoto národa a jeho členů před konkurenčními zájmy všech cizinců, a to ve světě sociální mobility a ekonomické soutěže, v němž převládají hodnoty bohatství,

sociálních věd. Veškeré poznání předpokládá hledání odpovídajících vzorců, a tudíž existenci přinejmenším určitých podobností mezi některými aspekty studovaných událostí a procesů. Má-li věda proniknout za hranice relativně jednoduchého a relativně pravidelného a studovat situace, které jsou relativně komplexní a jedinečné, musí mezi zkoumanými procesy existovat jistý stupeň fyzické předpoklady o veškerých aspektech všech procesů. Jsou to vlastnosti těch stránek procesu, které byly pro zkoumání vybrány jako první nebo byly jako první s úspěchem prozkoumány. S rozvojem každé vědy se ukazuje, že tento zájem o jednoduché a podobné je místem pro přechod ke studiu složitějších záležitostí. Srov. H. T. Pledge, *Science Since 1500*, New York, 1947, který v tomto ohledu překonává stanovisko uvedené v pracích E. A. Burtta, *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*, London, 1932, a J. H. Randall, Jr., *The Making of the Modern Mind*, 2. vyd., Boston, 1940, s. 227–229.

² Srov. K. W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, Mass. a New York, 1953.

moci a prestiže a zdá se, že osobní bezpečnost a skupinová identifikace jsou svázány s tím, jak skupina tyto hodnoty naplňuje.³

Zatímco lid je možno nalézt téměř v jakémkoli období dějin, nacionalismus a národ se objevují pouze během několika málo období. Národ je výsledkem transformace lidu nebo několika jeho etnických částí v procesu sociální mobilizace. Procesy sociální mobilizace a komunikace však dosud nikdy nezahmnovaly veškeré lidstvo. „Univerzální státy“, které vymenovává A. J. Toynbee jako stadia procesu rozpadu jednotlivých civilizací,⁴ představovaly spíše povrchní zkratky než řešení problému jednoty lidstva.

Období „univerzálních států“ po sobě nicméně zanechala několik obecně rozšířených jazyků, jako například latinu, řečtinu nebo arabštinu, a také určitou míru kulturní asimilace uvnitř takových sociálních skupin, jako byla šlechta, městské obyvatelstvo či duchovenstvo některé z „univerzálních církví“.⁵ Výsledky tak trochu připomínaly podobu skládaného dortu, s vysokým stupněm kulturní asimilace a participace na rozšířené sociální komunikaci v nevyšších vrstvách společnosti, nižším stupněm téhož na prostředních úrovních a nízkou nebo žádnou asimilaci a participaci masy populace v dolních vrstvách.⁶

V několika částech světa se cyklus vedoucí od lokální izolace k „univerzálním“ říším a zase zpátky k novému věku lokalismu⁷ otočil více

³ Tamméž: a „Nationalism and the Social Scientists“ v L. Bryson et al. (red.), *Foundations of World Organization: A Political and Cultural Appraisal*, New York, 1952, s. 9–20, 447–468. K novějším studiím v této oblasti viz K. W. Deutsch, *An Interdisciplinary Bibliography on Nationalism, 1935–1951*, Cambridge, Mass., 1956.

⁴ *A Study of History*, London, 1939, sv. IV, s. 2–3.

⁵ Příklady takové omezené asimilace během expanzivní fáze jistých civilizací nebo univerzálních států a po ní viz tamméž, sv. I–VI, *passim*, a dodatek o „Lingue Franche“ ve sv. V, str 483–526. Stov. také A. C. Woolner, *Languages in History and Politics*, London, 1938; a H. A. Innis, *Empire and Communication*, Oxford, 1950, a *The Bias of Communications*, Toronto, 1952. K jednotlivým jazykům viz Woolner, *op. cit.*, s. 109–148, 156–167; H. A. R. Gibb, *The Arabs*, Oxford, 1940; George Antonius, *The Arab Awakening*, Philadelphia, 1939, s. 16; P. K. Hitti, *History of Syria Including Lebanon and Palestine*, New York, 1951, s. 483–489.

⁶ Stov. Royal Institute of International Affairs, *Nationalism*, London, 1939, s. 9; A. P. Usher, *Economic History of England*, Boston, 1920, s. 20–21.

⁷ K diskusi o možnostech jazykové deintegrace navazující na rozklad univerzálních říší viz Ramón Menéndez, *Castilla, la tradición, el idioma*, Buenos Aires, 1945, s. 191–194.

než jednou. Přesto obvykle vykázal čísný zisk – ve smyslu lepšího technologického a vědeckého ovládní přírody člověkem⁸ a v tom smyslu, že některé z nejvýznamnějších kulturních, intelektuálních, morálních a duchovních tradic předchozích civilizací měly tendenci přežít tu civilizaci, ze které povstaly, a i nadále, často jako „univerzální církev“ či náboženství, ovlivňovat vývoj nového lidu a nových regionů.⁹

V důsledku toho se velká část světových dějin skládala z opakujících se „feudálních věků“ v rozličných částech světa, ačkoliv taková období byla ve většině případů „feudální“ jen ve velmi volném smyslu tohoto slova. Vyznačovala se silným lokalismem a rozptýlením zemědělství i osídlení stejně jako vojenské a soudní moci a ostrými rozdíly mezi třídou izolovaných držitelů moci a masou rolnického obyvatelstva. Závoreň byl pro tato „feudální“ období charakteristický jistý univerzalizmus politických a kulturních tradic, vzpomínky na dřívější univerzální stát nebo povědomí o vysoce rozvinuté civilizaci v nějaké jiné oblasti.¹⁰ Takové sjednocující vzpomínky nebo tradice nebyly pouhými volně se odvíjejícími myšlenkami; přenášely a šířily je in situce organizovaných církví a reholních řádů, řídká, ale rozsáhlá síť obchodních vazeb a poutních cest, a někdy také pohyb a přesídlování malého počtu osob se speciálními dovednostmi (výrobními či vojenskými) na poměrně značné vzdálenosti.

Z hlediska národnosti bylo toto všechno variací na obecnou podobu skládaného dortu. Přizpůsobení se standardu sdílenému vyššími třídami mohlo být minimální, jako během „temného středověku“ v západní Evropě; mohlo být o něco silněji rozvinuté, jako mezi evropskou šlechtou v době křesťáckých výprav; anebo mohlo být téměř úplně jako v univerzálním státě, jakým býval císařský Řím. Mas lidí ve vesnicích se taková asimilace v každém případě dotýkala pouze nepřímo a pomalu. A dokonce i tam, kde je v průběhu staletí zasahovala

⁸ U řecko-římské civilizace a civilizací středověku zdůrazňuje tento moment Gordon Childie, *What Happened in History*, Penguin Books, Harmondsworth, 1950, s. 279–282.

⁹ Toynbee, *op. cit.*, V, s. 79 a *passim*.

¹⁰ Ve dnech 31. října a 1. listopadu 1950 se na Princetonské univerzitě pod záštitou Výboru pro zkoumání pravdivosti při Americké radě učených společností konala konference o feudalismu. Ohledně názoru uvedeného výše viz texty předložené na konferenci a zkrácenou zprávu z jejího rokování vydanou Radou (Washington, D.C., cyklostyl). Sborník *Feudalism in History* obsahující tyto texty a analytický esej editora profesora Rushiona Coulborna se připravuje k vydání.

a vrahovala, se v důsledku jejich přetrvávající pasivity a nedostatku přímé participace na věcech širšího významu zdálo být po dlouhou dobu nepodstatné, zda se základní vesnická populace alespoň částečně přizpůsobila obecnému standardu, jak tomu bylo v Itálii, nebo zda zůstala tak osíře rozdělená jako Češi a Němci v českých zemích či jako Malajci a Čiňané v Malajsku.¹¹ Toto relativně pasivní obyvateľstvo muselo být nejdříve mobilizováno v procesu ekonomického růstu a politické organizace, aby mohly jeho kulturní a sociální charakteristiky v každém jednotlivém případě nabýt nového a klíčového významu v procesu budování národa.

Procesy částečné sociální mobilizace a budování národa jsou v dějinách opakujícími se fenomény, přinejmenším co se týče jistých obecných charakteristik. Jaké pravidelnosti můžeme v tomto růstu národů najít v minulosti? A v čem se naše doba, pokud jde o růst národů, liší od všech dob předchozích?

Některé pravděpodobné specifické pravidelnosti

K pravidelnostem, které byly zjištěny v růstu národů, patří následující:

1. Posun od zemědělské výroby pro vlastní potřebu k *tržním ekonomikám*.
2. Sociální mobilizace venkovských populací v *jádrových oblastech* s hustším osídlením a intenzivnější směnou.
3. Rozvoj *měst* a nárůst sociální mobility v nich i mezi městem a venkovem.
4. Rozvoj *základních komunikačních sítí* spojujících důležitě řeky, města a obchodní stezky v koloběhu přepravy, cestování a migrace.
5. Odstupňovaná akumulace a *koncentrace kapitálu* a kvalifikací a někdy i sociálních institucí a jejich „*čerpací účinek*“ na jiné oblasti a populace, s následným vstupem různých sociálních vrstev do fáze nacionalismu.
6. Rozkvět koncepce „*zájmu*“ jak co se týče jednotlivců, tak pokud jde o skupiny v nerovných, ale nikoli pevně fixovaných pozicích, a rozvoj *individuálního sebeuvědomění* a vědomí vlastních dispozic k připojení se k určité skupině, sjednocené jazykem a komunikačními návyky.

¹¹ Stov. Elizabeth Wissemann, *Czechs and Germans*, London, 1938; Victor Purcell, *The Chinese in Malaya*, London, 1948; Rupert Emerson, L. A. Mills a V. Thompson, *Government and Nationalism in Southeast Asia*, New York, 1942; atd.

7. Probuzení *etnického vědomí* a záměrné či nezáměrné přijetí *národních symbolů*.

8. Spojování etnického vědomí s pokusy o *politický nátlak* a v ně-
kterých případech s pokusem učinit z vlastního lidu privilegiovanou
třídou, již jsou příslušníci jiného lidu podřízeni.

O některých z těchto podobností je možno stručně pojednat.

Posun k tržním ekonomikám

Zdá se, že posun od zemědělské výroby pro vlastní potřebu k tržnímu hospodářství je přznačný pro všechny případy širší národní integrace, které jsem byl schopen nalézt. Tam, kde se tržnímu hospodářství podařilo zahrnout podstatnou část obyvatel a mnohým z nich zajistit vzájemný přímý kontakt při výměně rozsáhlého sortimentu zboží a služeb, zjišťujeme tendenci k „*národním*“, či přinejmenším regionálnímu, jazykovému a kulturnímu „*probuzení*“, ovšem za předpokladu, že se do tržního hospodářství a intenzivnější komunikace s ním spojené začlení dostatečně velký počet jednotlivců *rychleji*, než může dojít k jejich asimilaci do jiného, „*cizího*“ jazyka či kultury.

Tam, kde se takové posuny odehrávají, se etnické a částečně i jazykové poměry jakoby rozvolňují či změkčují a jsou s to se znovu usadit v nových a odlišných formách. Jako ilustrace snad může posloužit probuzení slovenského obyvatelstva na Balkáně a rozvoj regionů s vyšší intenzitou obchodu a směny, jež byly centrem oživení srbského a bulharského jazyka a národnosti.¹²

¹² „Na konci [18.] století se mnozí vesničtí hodnostáři (*knezi*) začali jakožto výrobci vepřového dostávat do kontaktu s cizími zeměmi, zvláště se zásobovacími službami rakouských armád. V této skupině se nacházeli vůdcové srbského povstání z roku 1804... [Kterí] zahájili hnutí za srbskou nezávislost a později i za sjednocení jižních Slovanů...“ Viz Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1944, s. 549. Stov. také S. Mladenov, *Die Geschichte der Bulgarischen Sprache*, Berlin, 1929; Alfred Fischer, *Der Panславismus bis zum Weltkrieg*, Stuttgart, 1919; atd. K některým obecným sociálním a politickým aspektům přechodu k ekonomice směny viz Karel Polanyi, *The Great Transformation*, New York, 1944.

Další sociální mobilizace a integrace v jádrových oblastech

Posun k ekonomice a kultuře založené na rozsáhlé výměně probíhá v různých regionech v různé době a různým tempem. To má nezřídka ten výsledek, že vedle sebe existují regiony „vyspělejší“ a „zaostalejší“. Prvně jmenované pak často mohou fungovat jako centra kulturní a ekonomické přitažlivosti pro některé populace těch druhých, a tak se stávají jádrem další integrace. Otázka „kdy“ je tudíž často stejně důležitá a někdy i důležitější než „kde“ a procesy sociální mobilizace a dílčí integrace jsou vskutku historické v tom smyslu, že každý krok významnou měrou závisí na výsledcích kroku předchozího.

Politici geografové se snažili identifikovat *jádrové oblasti*, kolem nichž se v minulosti podařilo vytvořit větší státy. K charakteristickým rysům takových jádrových oblastí patří mimořádně úrodná půda, umožňující existenci husté zemědělské populace a poskytující potraviny přebytky, díky nimž lze uživit také množství lidí věnujících se nezemědělské činnosti; zeměpisné realie usnadňující vojenskou obranu oblasti a uzlová poloha na křižovatkách hlavních dopravních tras. Klasickými příklady takových jádrových oblastí jsou Ile de France a Pařížská pánev či Londýn se svým okolím.¹³

Je třeba poznamenat, že hustota, která vytváří jádrovou oblast, se týká spíše dopravy a komunikace než pouhého počtu pasivních vesničanů, kteří jen hustě osídľují půdu. Hustá populace v údolí Nilu se tedy coby centrum širší integrace zdá být méně efektivní než rozptýlené obyvatelstvo na arabských územích mimo Mekku a Medínu, jehož nízký počet více než kompenzuje relativně mnohem větší mobilita, aktivita a doprava.

Teorie jádrových oblastí však nemůže vysvětlit přerývání některých států a úpadek jiných. Větší význam může také docela dobře mít to, co se děje uvnitř každé jádrové oblasti, a především snad to, co se děje v jejich městech.

¹³ Jádrovým oblastem a nahromaděním obyvatelstva viz D. Whittelsey, *The Earth and the State*, New York, 1939, s. 11–12, 142–152; a Preston James, *Latin America*, New York, 1942, s. 4–8. K uzlové poloze Londýna viz Sir Halford Mackinder, *Britain and the British Seas*, New York, 1902.

Rozvoj měst, mobility a vazeb mezi městem a venkovem

Podle všeho neexistuje žádný rozvinutý národ bez měst, která procházejí či procházela obdobím značného růstu, zvýšené vnitřní mobility a posilování vazeb sociální mobility, komunikace a hromadné hospodářské směny mezi městem a venkovem.

Existovala samozřejmě města, kde ke splnění jedné či více z těchto podmínek nedošlo; v takovém případě pak národní rozvoj nebyl úplný, vůbec nenastal, nebo se zastavil či opozdil.

Rozvoj národa se na druhé straně urychloval úměrně tomu, jak taková mobilita a komunikace uvnitř měst a mezi městem a venkovem narůstala.

Rozvoj základních komunikačních sítí

Zdá se, že většina národů se nevyvinula z jediného centra. Mnoho národů mělo několik hlavních měst a v průběhu dějin své centrální oblasti několikrát přesouvalo. Dokonce i Francie, klasický příklad růstu kolem jednoho centra, měla po dlouhou dobu dvě hlavní města, Paříž a Orléans, a některé významné fáze sjednocování francouzštiny se odehrály na trzích v Champagne a podél obchodních cest vedoucích skrze tento region – nemluvě už o roli severo-jihních cest a spojení v pomoci severu při upevňování vítězství nad separatistickými skupinami a skupinami albigenských v jižních oblastech při Pyrenejských a náboženských válkách 13. století.¹⁴

Výraznějším případem je Německo, které žádné jediné snadno identifikovatelné jádro nemá¹⁵ a o němž je, jak se zdá, užitečnější uvažovat v podstatě jako o síti dopravních, komunikačních a mýračních cest. Základem této sítě je obrazec ve tvaru velkého písmene E, kde svíslou a spodní čáru tvoří údolí Rýna a horního Dunaje, od Kolína k Basileji a pak k Pasovu, prostřední čáru představuje řeka Mohan a cesty vedoucí od Mohuče k Frankfurtu a dále na východ a vrchní čáru pak cesty jdoucí podél *Börde*, pásu úrodného a doprav-

¹⁴ Whittelsey, *op. cit.*, s. 138–139, 151. Stov. W. von Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, Leipzig, 1934, a *Les origines des peuples romans*, Paris, 1941.

¹⁵ Dokládají to protichůdné názory takových autorů, jako jsou Whittelsey, *op. cit.*, s. 166–170; Josef Nadler, *Das stammhafte Gefüge des deutschen Volkes*, München, 1934, s. 104–109; Theodor Frings et al., *Kulturräume und Kulturströmungen im mitteleuropäischen Osten*, Halle, 1936, s. 312; atd.

ně snadno prostupného kraje od Weselu na Rýně k Magdeburgu na Labi.

K tomuto základnímu obrazci, který byl pevně zavedený již dávno před rokem 1000 po Kristu, se potom přidaly severo-jížní cesty z Augšpurku a Michova do Norimberku a Bamberku a dále na sever do Brunšviku nebo na severovýchod do Lipska a Halle či Mišně a Drážďan. Tyto cesty se staly významnými především během 12. století a později, zatímco důležitost tras Frankfurt–Lipsko a Norimberk–Lipsko plynule rosla až v průběhu 16. století. Všechny tyto na severovýchod a východ směřující komunikační trasy navzájem ještě více propojovala řeka Labe, která je všechny protíná, takže každá z nich, prodloužená za Labe, dospívala do společného ohniška v oblasti Berlína, poblíž nejužší části Severoněmecké nížiny mezi pohořím Českého masivu a Severním mořem. Od Berlína se tyto cesty opět rozbíhaly na jihovýchod do Slezska a na severovýchod do Východního Pruska a k německým městům na pobřeží pobaltských zemí. Sřídání jazykových center, přemisťování hlavních tiskářských, vydavatelských a novinářských středisek, migrace obchodníků, šlechticů a osadníků, to všechno sledovalo hlavní linie této sítě, případně několik stezek menšího významu, které tvoří vedlejší části téhož základního obrazce.¹⁶

Stejnou představu základní sítě je podle všeho možno aplikovat i na sjednocování Číny, Ruska, Švýcarska, Kanady a Spojených států.¹⁷ Bylo by zajímavé prozkoumat vztah takové sítě k neúplnému sjednocení

¹⁶ Odpovídají odkazy k tomuto shrnutí by si vyžádaly samostatnou stat. Kromě prací uvedených v předchozí poznámce viz též např. Ludwig Salomon, *Geschichte des deutschen Zeitungswesens*, sv. I, Oldenburg-Leipzig, 1906, s. 10–17, a *passim*; Gerhard Lüdteke a Lutz Mackensen, *Deutscher Kulturkreis*, 5 sv., Berlin, 1928–1936; *aid.*

¹⁷ Pokud jde o Čínu stov. G. B. Cressey, *The Geographic Foundations of China*, New York, 1934; Percy M. Roxby, „China as an Entity: The Comparison with Europe“, *Geography*, roč. XIX, č. 1 (1934), s. 1–20; John de Francis, *Nationalism and Language in China*, Princeton, N. J., 1950; *aid.* K Rusku viz Robert Kerner, *The Urge to the Sea: The Role of Rivers, Portages, Monasteries and Furs*, Berkeley, Calif., 1942; V. O. Kluchevskii, *A History of Russia*, sv. I, New York, 1911; J. W. Thompson, *Economic and Social History of the Middle Ages*, A. D. 300–1300, New York, 1931; *aid.* Ke Švýcarsku viz Aloys Schulte, *Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien*, sv. I, Leipzig, 1900; Lüdteke a Mackensen, *op. cit.*; Hans Nabholz, *Geschichte der Schweiz*, sv. I, Zurich, 1932; C. Engler-Haye, *Vom Mythos zur Idee der Schweiz*, Zurich, 1940; Richard Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, Zurich, 1946; *aid.*

a – v současnosti aktuálnější – separaci oblastí, které nyní tvoří Indii a Pákistán.

Tím nechci naznačit, že národ může vytvořit sama síť. Zpravidla stejně nezbytné je jakési minimum kulturní slučitelnosti a v mnoha případech i dostatečná podobnost mezi hovorovými dialekty, která by umožnila vznik společného jazyka pro široké vrstvy obyvatelstva. Kulturní a jazykové realie jsou samy o sobě pochopitelně dány dějinami, a to na každém stupni vývoje. Přesto víme, kolik rozdílů v jazyce nebo kultuře bylo při vzniku takových národů, jako jsou Švýcaři, Britové nebo Kanadčané, úspěšně překlenuto díky dostatečnému množství hmotných a nehmotných odměn a přiležitostí, sahajících od většího bohatství, bezpečí, svobody a prestiže až k subtilnějším půvabům nově sdílených symbolů, snů a způsobů života.

Rozdílná koncentrace kapitálu, kvalifikací a sociálních institucí

Hlavním faktorem v odlišnostech mezi národy a v národní hrdosti jsou rozdíly v celkové úrovni úrovní. Tyto rozdíly mají do určité míry tendenci překrývat rozdíly mezi sociálními třídami (existuje sociální, morální či tradiční složka toho, co je v rámci dané komunity považováno za „základní životní minimum“ nebo co je jinde chápáno jako „luxus“) a významná část těch obyvatel, kteří jsou v relativně bohatém společenství považována za chudé, na tom může být co do hmotných statků a služeb znatelně lépe než mnozí relativně zámožní příslušníci chudého či ekonomicky zaoostalého lidu. Němečtí autoři, kteří chtěli podepřít tvrzení o německé nadřazenosti či výjimečnosti ve vztahu k obyvatelstvu východní Evropy a Balkánu, tento rozdíl mezi obecně převládající úrovní bohatství, komfortu a přiležitostí mezi různými regiony nebo populacemi někdy nazývali *Kulturgefälle* („rozdíl ve stupni kultury“).

Za rozdíly v životní úrovni se skrývají rozdíly ve stupni produktivity a v zabezpečení výrobních faktorů, tedy v hmotných prostředcích nezbytných při dosahování jakéhokoli z široké řady myslitelných cílů, bez ohledu na rozdíly v relativní důležitosti, která se v té které kultuře některým z těchto cílů připisuje. Tyto rozdíly v produktivitě mohou zahrnovat zeměpisné faktory, jako je půda, vodní zdroje, lesy, nerostné bohatství a nepřítomnost dopravních překážek. Všechny takové zeměpisné faktory nicméně závisí na specifických technologických, které přispívají k jejich zhodnocení. Každá koncentrace přírodních

zdroji tedy k tomu, aby lidé vůbec věděli, jak jich využít, vyžaduje koncentraci výrobních kvalifikací a znalostí; a mají-li být zdroje stejně jako kvalifikace opravdu využívány, vyžadují koncentraci investovaného kapitálu.

Mělo by být jasné, že v souvislosti s technologickým pokrokem roste relativní váha výrobních faktorů souvisejících s lidským činitelem, jako jsou kapitál a kvalifikace, kdežto význam těch nemnoha přírodních zdrojů, jež byly kdysi tím jediným, co primitivnější technologie mohly využívat, se zmenšuje. Máme důvod se domnívat, že dnešní rozdíly v životní úrovni v mnohem menší míře vyplývají z rozdílu v přírodních výrobních faktorech a že jsou spíše dány rozdíly v zajištění kvalifikované pracovní síly, škol, bydlení a strojů.

Určitý lid či národ tedy může takřkajíc vykrytalizovat kolem určitých koncentrací kapitálu a technologie nebo určitých sociálních institucí, které jednotlivcům usilujícím o statky nebo věci, po nichž se naučili toužit, nabízejí větší příležitosti.

Ve velmi rozdílných částech světa tedy zjišťujeme, že lid či národ vyrůstá kolem specifických sociálních institucí nebo specifických koncentrací ekonomických příležitostí. Na integraci švýcarského lidu má velkou zásluhu kombinace obchodu, cest, měst, alpských průmyslových a svobodných rolníků a totež zřejmě platí o kombinaci hrází, úrodné půdy, rybníků, obchodu a měst v případě lidu holandského a vlámského. Rozvoj bulharského tabákového průmyslu na konci 19. století mohl mít ve velké srovnatelný vliv na bulharizaci některých populací na bulharsko-makedonské hranici¹⁸ a podobná je snad i souvislost mezi rozvojem amerického obchodu tabákem a loajalitou obchodníků z Glasgowa vůči Británii na začátku 18. století¹⁹ nebo mezi rozvojem obchodu bavlnou v 19. století a vznikem odlišné kulturní a politické loajality mezi obyvatelstvem „Království bavlny“ na jihu Spojených států.²⁰ Jinde lze sledovat proces vznikání samostatného lidu ani ne tak kolem specifických ekonomických příležitostí, jako spíše kolem kombinace materiálních příležitostí a nového, odlišného způsobu života. Kozáci na rusko-tatarské hranici a Sikhové v oblastech hinduisticko-muslimského konfliktu v Indii například sjednocují jednotlivce

v lid tím, že jim v situaci, kdy se oceňuje udanost v boji, nabízejí za válečnický život více svobody a důstojnosti.

Vlivy rozdílné životní úrovně a produktivity působily již dávno před průmyslovou revolucí, s jejím příchodem se však zvětšily. Tam, kde došlo k rozsáhlému ekonomickému či průmyslovému rozvoji, měly na základní populaci „čerpací efekt“. Vyvolaly migraci populací do oblastí kolonizace, zaměstnanosti a příležitostí a nově přichozí uvedly do intenzivního ekonomického a politického kontaktu s populací, která v daném místě převládala, i mezi sebou navzájem. Tento fyzický, politický a ekonomický kontakt měl jeden ze dvou kulturních a jazykových důsledků: buďto vedl k národní asimilaci, nebo „čerpací efekt“ tam, kde asimilace do dominantní skupiny nedokázala držet krok s rostoucí potřebou určitě širší skupinové příslušnosti přistěhovačů, nakonec způsobil nový nárůst nacionalismu uvnitř nově mobilizovaných populací. V konečném důsledku mohlo dojít k asimilaci některých dříve oddělených skupin nikoli do doposud dominující menšiny, ale do „probouzející se“ většiny obyvatelstva.

Tento obojný nacionalismus nově mobilizovaného obyvatelstva odmítá jazyk a kulturu dominantní národnosti. Přesto ale sdílí mnohé z jejích hodnot a touží sdílet či získat její bohatství a příležitosti. Motivy pro takový secesionistický nacionalismus se tedy do značné míry shodují s motivy, které by za jiných okolností vedly k národní asimilaci. Nacionalismus a asimilace jsou tudíž v ekonomickém i psychologickém smyslu ambivalentní. Obě metody mají sloužit téměř cíli – dosažení bohatství a prestiže. Zatímco v případě národní asimilace jich lze nabýt prostřednictvím sdílení, v případě národního odporu vede k jejich získání moc.

Jak národní asimilace, tak národní obroda tedy v situaci „čerpacího efektu“ odpovídají síle „čerpací“. Intenzita a přitažlivost nacionalismu snad mohou mít ve světě ostře diferencované příjmové a životní úrovně tendenci být nejpřímějším překážkám v mobilitě mezi regiony a třídami a přímo úměrné překážkám v kulturní asimilaci i vyšší ekonomických rozdílu a rozdílu v prestiži mezi třídami, kulturními a regiony.

Z tohoto tříhlu pohledu vykazuje vzestup nacionalismu a růst národů téměř automaticky určité znaky, přestože jiné jejich znaky rozhodně automatické nejsou. Tak jak historické či ekonomické procesy způsobují nerovnou distribuci omezených odměn; jak se lidé učí toužit po stejných odměnách; jak se jim medaří jazykově a kulturně se asimilovat

¹⁸ Stov. Hermann Wendel *Makedonien und der Friede*, München, 1919.

¹⁹ Stov. Andrew Dewar Gibb, *Scottish Empire*, Glasgow-London, 1937.

²⁰ Stov. např. William E. Dodd, *The Cotton Kingdom: A Chronicle of the Old South*, New Haven, Conn., 1919.

do dominantní skupiny a jak se naopak úspěšně připodobňují jiným lidem, jejichž kulturní a jazykové návyky jsou s těmi jejich skutečnější – jak všechny tyto procesy pokračují, vznikají situace, které jsou, aniž to měl kdokoli v úmyslu, příznivé pro vznik nacionalismu.

Koncepce vlastního zájmu a zkušenost sebeuvědomění

Pojem národa je svázán s pojmem národního zájmu. Už existence nenárodních a protonárodních institucí městských států a království předpokládá představy skupinových nebo státních zájmů a všech tyto představy národních, státních nebo městských zájmů zase předpokládají zájmy jednotlivců. Sama tato koncepce, která přiřazuje jednotlivcům určité zájmy, však nabývala svého dnešního významu postupně, v průběhu určitých fází historického vývoje.²¹ Ještě dnes jí různé civilizace a regiony připsují rozdílné stupně důležitosti a je možné, že v budoucnosti mnoho ze svého dnešního významu opět ztratí.

Představa zájmu v podstatě předpokládá situaci, kdy stojí lidé proti sobě v konkurenčním vztahu, přičemž svou pozici si někteří z nich mohou vylepšit nebo třeba jen udržet pouze na úkor jiných. Slovo „zájem“ tedy označuje souhrn vyhlídek jednotlivce na vylepšení nebo udržení své pozice vůči všem konkurentům, a nepřímo tedy množství a účinnost využití zdrojů, jež může člověk uplatnit v konkurenční situaci, v níž se nachází. Takové konkurenční situace mohou být poměrně nejasné a nepředvídatelné, mohou být ale také formalizované, takže je zčásti – více či méně – předvídat lze. Čím jsou předvídatelnější, tím snadněji je účastníci rozpoznávají jako konkurenční. Mezi nejvíce formalizované konkurenční situace patří hry.²² Většina situací reálného života se od formalizovaných her obvykle liší tím, že je v nich mnohem širší škála možnosti změnit pravidla, a dokonce i samy části soutěže – tento rozdíl nezapomenutelně zachytil Lewis Carrol v Alenčíně kroketověn zápase v kraji divů.

Jedna charakteristická podobnost však snad mezi hrami a konkurenčními sociálními či ekonomickými situacemi existuje, a to rozdíl

mezi objektivně „racionálním“ chováním, tj. chováním, které odměňuje vnitřní pravidla hry neboli „logika situace“, a subjektivně vyhovujícím chováním, tj. chováním, které je vzhledem k dříve nabytým osobním vzpomínkám a návykům hráčů nejpravděpodobnější. Většina na jedinců a skupin se bez ohledu na zkušenost hrami her učí jen do určité míry: značná část jejich chování může být dána spíše jejich dřívě osvojenými a pomalu se měnícími povahami či návyky než strategií objektivně vedoucí k vítězství.

Skutečně vystupování v konkurenční situaci je tedy sledem kompromisů mezi předváděním vlastní povahy a „hraním hry“, pokud se ale člověk naučí dost na to, aby byl ve hře vůbec schopen zůstat, mohou vést další prožitky podnětů a odměn, které hra nabízí, ke kulturnímu osvojení nových návyků, a tedy k modifikaci povahy ve prospěch rysů, jež jsou ve hře odměňovány.

Tihy a mocenská soupeření se takovýmito „hrán“ podobají. Odměňují určité typy chování ze strany hráčů a mohou je učít určitým vzorcům návyků a hodnot. Nejjednodušší výsledek tohoto procesu nekompromisně zhodnotila Ruth Benedictová: vysoce soutěživá kultura, jako například moderní západní civilizace, má často sklon vyžadovat do mocenských a prestižních pozic jedince s tak výrazně agresivním a soutěživým chováním, že jiné kultury mohly někdy dokonce pochybovat o jejich duševním zdraví.²³

Zesnulý profesor Joseph Schumpeter předložil téměř opačný postřeh. Podle jeho názoru fungovaly konkurenční hry volného trhu a industrialismu typu *laissez-faire* v západní společnosti velmi dobře, ale po průmyslové revoluci začaly tyto soutěživé ekonomické instituce v průběhu desetiletí a generací lidem, kteří v jejich prostředí vyrůstali, všteňovat určitý psychologický odpor ke konkurenci a nejistotě. Soutěživé instituce tak podle Schumpetera lidi bezděčně učily nesoutěživému a dokonce antisoutěživému souboru tužeb a norem chování soustředěných na bezpečí: další fungování takových institucí přestává být možné v důsledku duševního rozpoložení, které zplodily a které vede k rozsáhlému nahrazování soukromého podnikání typu *laissez-faire* rozličnými institucemi socialismu nebo „státu blahobytu“.²⁴

²¹ Stov, Charles A. Beard, *The Idea of the National Interest*, New York, 1934, s. 22–25. Za hodnotné postřehy k této věci jsem zavázán profesorovi Hansi Kohnovi.

²² Stov, John von Neumann a Oscar Morgenstern, *The Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, N. J., 1944.

²³ Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Penguin-Mentor Books, New York, 1946, s. 256 (česky Překlad: *Kulturní vzorce*, přel. J. Fialová, Argo, Praha, 1999).

²⁴ Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, 2. vyd., New York, 1947.

Je možné, že fáze sebezpochybnování a sebezpytování skončí obřecením na nové náboženství nebo ideologii, třeba i tak úplným, že zahrne i nový jazyk a tradice, jak tomu kdysi bylo v případě konverzí k islámu, jež někdy provázelo i převzetí arabštiny; nebo skončí záměrnou asimilací do nové národnosti, jako v mnoha případech emigrace do zámoří, nebo záměrným přijetím jiného jazyka a tradic, jímž se člověk rozhodne přizpůsobit v rámci své domovské země (např. Indičtí učící se mluvit španělsky a zachovávající loajalitu peruánskému či mexickému národu). V každém případě za fázi sebezpochybnování či sebezpytování často následuje fáze rozhodnutí a vědomé či dokonce záměrné identifikace s nějakou skupinou. A jestliže se uvolňují náboženské či statusové svazky existující uvnitř dané skupiny, je pravděpodobné, že tato skupina bude přinejmenším částečně definována na základě národního principu, z hlediska jazykových a komunikačních návyků.

Naše hypotéza nachází určité potvrzení ve vzorci době známém z historie nacionalismu a z biografií nacionalistických vůdců. Řada emocionálně, kulturně a politicky citlivých jedinců reaguje na dočasný pobyt v zahraničí, tj. daleko od rodného regionu nebo kultury, mnohem silnějším prosazováním nacionalismu a hlásáním věrnosti svému jazyku, kultuře a lidu. Těto katalyzující krizi v životě mnoha nacionalistů, která je v literatuře o nacionalismu opakovaně popisována, ²⁸ se říká *Fremdheitserlebnis* („zkušenost cizosti“).

...
Přeložila Jana Ogrocká

²⁸ Strov, Kohn, *op. cit.*, s. 98, 601 (Petrarca); s. 127 (Machiavelli); s. 239, 659 (Rousseau); s. 294 (Jefferson). K problému individuálního sebevědění a identifikace se skupinou strov, také Chr. Bay, I. Gullävg, H. Ofstad a H. Toenssen, *Nationalism: A Study of Identification with People and Power: I. Problems and Theoretical Framework*, Institute of Social Research, Oslo, 1950, cyklostyl.

Eugen Lemberg K psychologii nacionalismu*

I. PŘEDBĚŽNÉ TERMINOLOGICKÉ OTÁZKY

Dříve než začneme v dějinách sbírat empirický materiál pro teorii nacionalismu, je třeba si ujasnit některé základní pojmy, s nimiž se budeme sekvávat na každém kroku. Toto předběžné ujasnění si nečiní nárok na absolutní platnost stanovených pojmů a kategorií. To, oč běží, je použitelnost těchto pojmů, kategorií a označení. Jde o určitý systém, s jehož pomocí se velké množství jednotlivých jevů stává přehledným a v němž každý bod získává určitý význam.

a) Charakteristika objektu nacionalismu

Nejprve bychom zřejmě měli objasnit otázku, co je objektem nacionalismu, od něhož také pochází jeho jméno, tedy určit, co rozumět slovem národ, ale i celou skupinou pojmů, které patří do téže kategorie: lid, kmen, rasa, národnost nebo stát, vlast (Heimat), otcina (Vaterland) a vůbec všechna další pojmenování skupinových útvarů a forem společenství, území a organizací nejrůznější velikosti a původu. Ale zde se už úkol komplikuje, neboť: kolik autorů, tolik definic. Podle konkrétní situace se posouvají akcenty, mění se znaky, které mají odlišovat formy společenství, jež jsou pokládány za národní, od forem jiných, „nenárodních“.

Například určité skupině spojené společným jazykem, původem, tradicí, světovým zorem nebo i dalšími znaky je označení národ přizná-

* Přeloženo z německého originálu *Nationalismus I. Psychologie und Geschichte*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg 1964, s. 16–34. Copyright © 1964 by Eugen Lemberg. Publikováno se svolením dědice autorských práv – autora syna prof. dr. Hanse Lemberga.